

თავი IX. თურქეთის რესპუბლიკა XX საუკუნის 80-იან წლებში

XX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი წლების დასაწყისში თურქეთის საშინაო ცხოვრებაში მძიმე ვითარება შეიქმნა. მკვეთრად გაუარესდა ქვეყნის სოციალურ - ეკონომიკური მდგომარეობა, გაიზარდა უმუშევრობა, ინფლაცია, ტერორი. გამწვავდა დაპირისპირება მემარჯვენე და მემარცხენე მოძრაობებს შორის. ქვეყანაში თანდათან იზრდებოდა პოლიტიკური ძალადობის მსხვერპლთა რიცხვი, რასაც მოჰყვა ათასობით ადამიანის დაპატიმრება. 1980 წლის ივლისში მოკლეს ყოფილი პრემიერ-მინისტრი ნიჰათ ერიმი და რევოლუციური სავაჭრო კავშირის კონფედერაციის ყოფილი პრეზიდენტი ქემალ თურქელი.

კრიზისს ის ფაქტიც ართულებდა, რომ ბოლო ათი წლის განმავლობაში თურქეთში თოთხმეტჯერ შეიცვალა მინისტრთა კაბინეტი, რითაც ეცემოდა სახელმწიფო ხელისუფლების პრესტიჟი. პარალიზირებული იყო პარლამენტის მუშაობა და სხვა.

ერთადერთი ძალა, რომელსაც ამ ქაოსის შეჩერება შეეძლო, იყო არმია. მისი ხელმძღვანელობა მზად იყო გადამწყვეტი მოქმედებისათვის, მაგრამ ელოდებოდა ხელსაყრელ მომენტს.

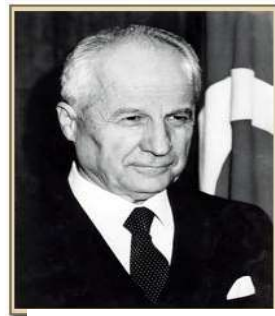
80-იანი წლების დასაწყისში, თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ფაქტი იყო ქვეყნის ახალი პრეზიდენტის არჩევა. 1980 წლის აპრილის დასაწყისში ვადა გაუდიოდა პრეზიდენტ ფაჰრი კორუთურქის რწმუნებულებას. მეჯლისში დაწყებულმა საპრეზიდენტო დებატებმა თავისი შედეგი ვერ გამოიღო (თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტს დიდი ეროვნული კრება ირჩევს საკუთარი შემადგენლობიდან), ჩატარებული 110 ტური საკმარისი არ აღმოჩნდა იმისათვის, რომ კენჭისყრაში მონაწილე კანდიდატებს დაეგროვებინათ ხმების უმრავლესობა. ამის მიზეზი იყო მეჯლისში სამართლიანობისა და სახალხო - რესპუბლიკური პარტიების შეუთანხმებლობა. მათ შორის, დაპირისპირების გამო, ვერ გადაიჭრა ვერცერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. ფაქტობრივად, პარალიზებული იყო მეჯლისი

სის საქმიანობა, რის შედეგად არაქმედი თუნარიანი შეიქმნა როგორც საკანონმდებლო, ასევე აღმასრულებელი ხელისუფლება. ასეთი სიტუაცია თურქეთში ექვსი თვე გრძელდებოდა. 1980 წლის 7 აპრილიდან თურქეთის პრეზიდენტის მოვალეობა დროებით დაევალა სენატის თავმჯდომარეს იჰსან საბრი ჩაღლაიანგილს.

სამხედრო ხელისუფლებამ მიზანშეწონილად ჩათვალა, ახალი სახელმწიფო გადატრიალების გარდაუვალობა. ასეთ ვითარებაში, 1980 წლის 12 სექტემბერს, დილის 4 საათზე, თურქეთის რადიომ მთელს ქვეყანას ამცნო სახელმწიფო გადატრიალების შესახებ.

შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობამ მთელი ძალაუფლება აიღო ხელში და შექმნა ე.წ. ეროვნული უშიშროების საბჭო. 1980 წლის 14 სექტემბერს საბჭოს სხდომაზე, სახელმწიფოს მეთაურად აირჩიეს არმიის გენერალი ქენან ევრენი, რომელმაც უმთავრეს პრიორიტეტად დაისახა „ქემალიზმის პრინციპების დაცვა.“

ეროვნული უშიშროების საბჭოს შემადგენლობაში შედიოდნენ: სახმელეთო, საჰაერო და საზღვაო ძალების სარდლები, აგრეთვე ჟანდარმერიისა და პოლიციის მეთაურები. 1980 წლის 21 სექტემბერს თურქეთის რესპუბლიკის პრემიერ-მინისტრი გახდა ყოფილი ადმირალი ბიულენტ ულუსუ, ხოლო მოადგილე - თურგუთ ოზალი. ეს იყო არა რეალური მთავრობა, არამედ უბრალოდ, ქვეყნის მმართველის, ე.წ. ეროვნული უშიშროების საბჭოს ადმინისტრაციული ორგანო.

ქენან ევრენი

1981 წლის 16 ოქტომბრის სპეციალური კანონით, ეროვნული უშიშროების საბჭომ დაითხოვა მეფლისი. შეაჩერა 1961 წლის კონსტიტუციის მოქმედება. აკრძალა ყველა პოლიტიკური პარტიისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციის საქმიანობა და მათი ქონება ნაციონალიზებული იქნა. ეროვნული უშიშროების საბჭომ დაასახელა 242 პირი, რომელთაც ათი წლით აეკ-

რძალათ პოლიტიკური საქმიანობა. ამ სიაში მოხვდნენ ყოფილი პოლიტიკური პარტიების ხელმძღვანელები – სულეიმან დემირელი, ნეჯმეთინ ერბაქანი, ალფარსლან თურქემი, ბიულენტ ეჯევითი და სხვ. მთელ ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობა გამოაცხადდა.

გადატრიალების შემდეგ, ერთი წლის განმავლობაში თურქეთში დაპატიმრებული იყო – 650.000 ადამიანი, მათ შორის 3854 მასწავლებელი, უნივერსიტეტის 120 პროფესორი და 47 მოსამართლე. სიკვდილით დასაჯეს 49 ადამიანი, ხოლო 300 კაცი დაიღუპა „გაურკვეველ გარემებებში“. 30.000 ადამიანამდე აღმოჩნდა უცხოეთში, პოლიტიკურ დევნილობაში.

მთელ ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებით და უკიდურესი შეზღუდვებით ეროვნული უშიშროების საბჭომ უზრუნველყო საერთო შიშის სინდრომის დანერგვა, რაც სამხედროთა მოქმედების და ჩაფიქრებული პოლიტიკის განხორციელებას აადვილებდა.

თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში ეს იყო მესამე სახელმწიფო გადატრიალება (1960 წლის 27 მაისი; 1971 წლის 12 მარტი და 1980 წლის 12 სექტემბერი), როდესაც სამხედროებმა დროებით აიღეს ხელში ძალაუფლება.

გადატრიალების მიზეზი გახდა არა არმიასა და ხელისუფლებას შორის უთანხმოება ეკონომიკური პოლიტიკის საკითხებზე, არამედ ხელისუფლების უუნარობა - შეენარჩუნებინა წესრიგი, რაც იქნებოდა ქვეყნის სტაბილური პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების საფუძველი.

1982 წლის 7 ნოემბერს სახალხო რეფერენდუმზე დამტკიცდა ახალი კონსტიტუცია, რომელსაც მხარი დაუჭირა 17-მა მილიონმა ამომრჩეველმა და ძალაში შევიდა 18 ნოემბერს. კონსტიტუციის მიღებით თურქეთში დამყარდა მესამე რესპუბლიკა, რომლის პრეზიდენტად აირჩიეს ქენან ევრენი. 1982 წლის კონსტიტუცია, მიუხედავად განხორციელებული ცვლილებებისა, ძალიან შორს იდგა დემოკრატიული სტანდარტებისაგან. ის თურქული

კონსტიტუციონალიზმის განვითარებაში უკან გადადგმული ნაბიჯი იყო. კონსტიტუცია პრეამბულიდან დაწყებული უკანასკნელ თავამდე თავისი აკრძალვებით და შეზღუდვებით პრაქტიკულად გამორიცხავდა ადამიანის ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების გამოყენებას.

1982 წლის კონსტიტუციით აიკრძალა პოლიტიკური პარტიების მიერ რელიგიური საკითხის გამოყენება, ხოლო მისი 136-ე მუხლი ავალავდა რელიგიურ საქმეთა სამმართველოს თავის საქმიანობაში ეხელმძღვანელა ლაიციზმის პრინციპებით და სხვ.

სამხედრო ადმინისტრაცია, მიუხედავად დიდი შეზღუდვებისა, იძულებული იყო სასულიერო პირების წინაშე მთელ რიგ დათმობებზე წასულიყო. ამ მხრივ, მეტად საინტერესოა პრეზიდენტ ქენან ევრენის გამოსვლა კონიის ისლამურ ინსტიტუტში, სადაც მან პირობა დადო, რომ გაზრდიდა რელიგიურ მოღვაწეთა უფლებებს. 1982 წლის კონსტიტუციის 24 -ე მუხლში აღინიშნა, რომ „მოსახლეობის რელიგიური და ზნეობრივი აღზრდა უნდა მომხდარიყო სახელმწიფო კონტროლის ქვეშ.“

1982 წლიდან მოყოლებული, ხელისუფლებამ დაწყებით და საშუალო სკოლებში შემოიღო რელიგიის სავალდებულო სწავლება. გარდა ამისა, სახელმწიფომ გაზარდა მეჩეთების მშენებლობის დაფინანსება და სხვა. მოგვიანებით, 1986 წელს მიიღეს კანონი, რომელიც მორწმუნეთა რელიგიური გრძნობების შეურაცხყოფისათვის ითვალისწინებდა თავისუფლების აღკვეთას 6 თვიდან 2 წლამდე.

„უნივერსიტეტის რეფორმის“ შედეგად უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების ზემოდან გაკონტროლების მიზნით, კონსტიტუციის 130-ე და 131-ე მუხლების შესაბამისად, თურქეთში შეიქმნა ყველაზე მნიშვნელოვანი არალიბერალური ინსტიტუტი - უმაღლესი განათლების საბჭო (Yüksek Öğretim urulu), რომელიც უშუალოდ ნიშნავდა ყველა რექტორსა და დეკანს. ეს ღონისძიება იმაზე მიუთითებდა, რომ ახალმა რესპუბლიკამ კურსი აიღო „მართულ“ დემოკრატიაზე. სწორედ ამის ნიშანი იყო ის ფაქტი, რომ სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, უნი-

ვერსიტეტებიდან დაითხოვეს 300-ზე მეტი მემარცხენე შეხედულების მქონე თანამშრომელი.

მაღე თურქეთში პოლიტიკური სიტუაციის დათბობა დაიწყო. სამხედროებმა ნელ-ნელა დაიწყეს ხელისუფლების სამოქალაქო პირებზე გადაცემა. 1983 წლის 24 აპრილს, პოლიტიკური პარტიების შესახებ კანონის მიღების შემდეგ, მოიხსნა პარტიების აკრძალვა და მათ ლეგალური საქმიანობის უფლება მიეცათ. თურქეთში შეიქმნა ახალი პოლიტიკური პარტიები:

1) ნაციონალურ - დემოკრატიული პარტია (Milliyetçi Demokrasi Partisi);

2) მემარცხენე ორიენტაციის - სახალხო პარტი (Halkçı Partisi);

3) ნაციონალურ - კონსერვატიული დედასამშობლოს პარტია (Anavatan Partisi);

4) ზომიერად მემარჯვენე - დიდი თურქეთის პარტია (Büyük Türkiye Partisi), რომლის გაუქმების შემდეგ შეიქმნა ჭეშმარიტი გზის პარტია (Doğru Yol Partisi);

5) სოციალ - დემოკრატიული პარტია (Sosyal Demokrasi Partisi);

6) ახალი კეთილდღეობის პარტია (Refah Partisi), რომელიც 1983 წლის 19 ივლისს, ისლამური ეროვნული ხსნის პარტიის ნაცვლად ჩამოყალიბდა.

ამ პერიოდში ქვეყნის სახელისუფლებო პარტიებს წარმოადგენდა დედასამშობლოს და ჭეშმარიტი გზის პარტიები.

1983 წლის 10 ივნისს თურქეთში მიიღეს ახალი საარჩევნო კანონი, რომლითაც დაწესდა ცვლილებები საარჩევნო პროცედურაში. ამიერიდან, პარტია, რომელიც ვერ გადალახავდა 10%-იან ბარიერს, არ იქნებოდა წარმოდგენილი პარლამენტში.

1983 წლის 6 ნოემბერს თურქეთში ჩატარდა მეჯლისის არჩევნები, რომელშიც ეროვნული უშიშროების საბჭომ სამ პოლიტიკურ პარტიას მისცა მონაწილეობის უფლება (დედასამშობლოს, ნაციონალურ დემოკრატიულ და სახალხო). ეროვნული უშიშროების საბჭომ ღიად დაუჭირა მხარი მის მიერ შექმნილ ნაციონალურ-დემოკრატიულ პარტიას, თუმცა შედეგები მათ-

თვის აბსოლუტურად მოულოდნელი აღმოჩნდა. თურგუთ ოზალის დედასამშობლოს პარტიამ თურქეთის ეროვნულ კრებაში მოიპოვა ხმების 45% და პარლამენტში მიიღო 211 ადგილი. სახალხო პარტიამ - 30%, ხოლო ნაციონალურ-დემოკრატიულმა პარტიამ კი - 23%. თურგუთ ოზალის ასეთი წარმატების ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორი იყო ის, რომ თურქეთის იმდროინდელ პირობებში ამომრჩევლისათვის დედასამშობლოს პარტია ერთადერთი სამოქალაქო ალტერნატივა იყო. თანაც ოზალი სარგებლობდა ლიბერალის და ანტიბიუროკრატის იმიჯით. არჩევნებამდე ორი დღით ადრე ქენან ევრენის მიერ ოზალზე ღია სატელევიზიო თავდასხმებმა ეს იმიჯი კიდევ

თურგუთ ოზალი

უფრო გაამყარა. დედასამშობლოს პარტიის წარმატების კიდევ ერთი მიზეზი იყო მისი ეკლექტური¹ იდეოლოგია, რომელიც გამოიხატებოდა ოთხი ერთმანეთისაგან განსხვავებული პრინციპის გაერთიანებით, რაც ყველა ფენისათვის მისაღები იყო. გარდა ამისა, დედასამშობლოს პარტია, სხვა პარტიებისაგან განსხვავებით, რიტორიკაზე უფრო მეტად საქმის კეთებას, ახალი პროექტების განხორციელებასა და დასაქმებას აქცევდა ყურადღებას.

არჩევნების გამოკვეთილი შედეგების გამო, პრეზიდენტი ქენან ევრენი იძულებული გახდა მთავრობის დაკომპლექტების უფლება თურგუთ ოზალისათვის დაეკისრებინა. ამ უკანასკნელმაც სამხედროებთან უპრობლემო თანამშრომლობის უნარი გამოამჟღავნა და 1983 წლის 8 დეკემბერს თურგუთ ოზალმა პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა დაიკავა.

თურქეთში დემოკრატიული ნორმების თანდათანობითი აღდგენის პარალელურად, დაიწყო მუსლიმური მოძრაობის ახალი ეტაპი, რომელმაც განსაკუთრებული გასაქანი 1985 წლიდან

---

¹ ეკლექტიზმი – (eclecticism; eclecticisme; eklektikos - ამომრჩევი) შინაგანიდან დაპირისპირებული სხვადასხვა მეთოდის, თვალსაზრისის არაორგანული, გარეგნული შეერთება.

მიიღო, როდესაც იგი გათავისუფლდა სახელმწიფოს მკაცრი კონტროლისაგან და ქვეყანაში ჩამოყალიბება იწყო ძლიერმა მუსლიმურმა ოპოზიციამ, რომელიც დიდ გავლენას ახდენდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროზე.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო იდეოლოგიაში ლაიციზმი გადამწყვეტ როლს ასრულებდა, ქვეყანაში ისლამურმა მოძრაობამ 80-იანი წლების მეორე ნახევარში ხალხთა მასების ფართო მხარდაჭერა მოიპოვა. 1986 წელს ჩატარებული სოციოლოგიური გამოკითხვის თანახმად, ხუთი თურქი მოქალაქედან სამი თავს მორწმუნედ მიიჩნევდა, ყოველი მეოთხე (26,3%) ყოველდღიურად ასრულებდა ნამაზს,² 18,3% მტკიცედ მისდევდა შარიათის³ ნორმებს, 60,8% რეგულარულად ინახავდა მარხვას, 62% მსხვერპლს სწირავდა, ხოლო 71%-ს ჰქონდა ბედისწერის რწმენა. რელიგიური სწავლების სისტემის გაფართოებაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ჯერ კიდევ 1987 წელს თურქეთში ფუნქციონირებდა ყურანის შემსწავლელი 3900 კურსი და იმამ-ჰათიბების 716 სკოლა 230000 მსმენელით.

1980-იანი წლების თურქეთში ისლამის გავლენისა და რელიგიური დაჯგუფებების აქტიურობის ზრდის ტენდენცია გამომწვეული იყო მთელი რიგი მიზეზებით: კერძოდ, 1983 წელს პოლიტიკურ პარტიათა მოღვაწეობის განახლებამ და მეჯლისის ფორმირებამ, საზოგადოებაში სხვადასხვა სოციალურ - პოლიტიკური ძალების დაპირისპირება გამოიწვია. ამ პროცესში ჩაება ისლამური ორიენტაციის ორგანიზაციებიც. 80-იან წლებში დაიწყო თურქეთის კონსერვატიული მიმართულების საზოგადოების არაბულ რეჟიმებთან დაახლოების პროცესი. მისწრაფებამ, თურქეთს მოეპოვებინა წამყვანი მდგომარეობა ისლამურ სამყაროში, გამოიწვია ქვეყნის საერო მმართველი ელიტის უკმაყოფილება, რამაც გარკვეულწილად ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა რელიგიური მოძრაობის გააქტიურებას. თურქეთში

---

2 ნამაზი ან სალათი (არაბ. صلاة; სპარს. نماز), ისლამში სავალდებულო ლოცვის სახელწოდება, რომელიც დღეში ხუთჯერ უნდა შესრულდეს მუსლიმის მიერ.

3 შარიათი- (არაბ. Sharī'at) – ზოგიერთ მუსლიმურ სახელმწიფოში: მუსლიმური ფეოდალური სამართლის რელიგიურ და იურიდიულ ნორმათა ერთობლიობა.

ისლამური მოძრაობის გაძლიერებას ხელი შეუწყო ირანის პოლიტიკამაც, რომელიც თურქეთს ისლამური რევოლუციის ექსპორტის ერთ-ერთ ობიექტად განიხილავდა. ირანის მმართველი სასულიერო პირების ჩანაფიქრით, „ისლამური რევოლუციის ექსპორტს“ თურქეთში უნდა ჩამოეყალიბებინა ფართო პრო-ისლამური ოპოზიცია, რომელიც შეძლებდა გავლენის მოხდენას თურქეთის სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე, რაც, თავის მხრივ, გამოიწვევდა სახელმწიფოს გარდაქმნას რელიგიურ პრინციპებზე. ამ მიზნით, ირანის ხელისუფლებამ გააძლიერა იდეოლოგიური ზენოლა თურქეთის მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილზე. ამ კამპანიაში ჩაერთო ირანის პროპაგანდისტული ცენტრებიც. მაგალითად: „ისლამური პროპაგანდის ორგანიზაცია“, „ისლამური დამოძღვრის სამინისტრო.“ ხოლო, პროპაგანდის მთავარ საშუალებად იქცა რადიოსადგური „ირანის ხმა.“ საერთოდ, ირანის ხელისუფალთა აზრით, ისლამური რევოლუციის იდეათა დანერგვისათვის განსაკუთრებით კარგი პირობები აღმოსავლეთ ანატოლიაში არსებობდა.

ირანის პროპაგანდას საფუძველს უმაგრებდა შიიტური მიმართულების პანისლამიზმი. ხომეინის „თაუჰიდური სწავლება.“ ძლევამოსილი ირანული რევოლუციის წარმატებათა ჩვენება იყო წამქეზებლური ხასიათის, რაც თურქეთში ისლამური რევოლუციის მოწოდებაში გამოიხატებოდა. ხომეინიმ ქემალ ათათურქი ისლამის მტრად გამოაცხადა და მოუწოდა თურქებს უარეყოთ ქემალიზმის პრინციპები. ეს ფაქტი შეფასდა როგორც ირანის ჩარევა თურქეთის საშინაო საქმეებში. ხომეინის განცხადება და ირანის ანტითურქული პროპაგანდა თურქეთის პრემიერ-მინისტრის თურგუთ ოზალის თეირანში ვიზიტის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა. ირანის პრემიერ-მინისტრმა, მირ ჰოსეინ მუსავიმ, მოგვიანებით განაცხადა, რომ „თურქეთსა და ირანს შორის ურთიერთობათა განვითარებაში გადამწყვეტია რწმენისა და მუსლიმური ფასეულობების პატივისცემა.“ 80-იანი წლებიდან მოყოლებული დღემდე ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ისლამის პროპაგანდამ ხელი შეუწყო თურქეთში მუსლიმური იდეოლოგიის გააქტიურებას, რომლის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა როგორც ქვეყნის მოსახლეობის, ხელისუფ-

ლების ისე მმართველი პარტიის წარმომადგენლებიც. კერძოდ, დედასამშობლოს და ჭეშმარიტი გზის პარტიების იდეოლოგიის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა ისლამისა და ნაციონალიზმის ტრადიციული, სულიერი ფასეულობანი. სახელისუფლებო პარტიების იდეოლოგიაში სულიერი ფასეულობების საფუძველი ყოველთვის იყო ისლამური რელიგია. მათ პროგრამებში აღნიშნული იყო ერთგულება რელიგიისა და ათათურქის პრინციპებისადმი. რელიგიასთან დამოკიდებულება მათ მიერ განისაზღვრებოდა როგორც კონსტიტუციით გარანტირებული სინდისისა და რელიგიური მრწამსის თავისუფლება. გარდა ამისა, მათი პროგრამა მიზნად ისახავდა თურქეთში რელიგიის სწავლებას დაწყებით და საშუალო სკოლებში. მთლიანობაში მათ დოქტრინებში ისლამი განიხილებოდა, როგორც თურქი ერის გაერთიანების, განმტკიცების მთავარი ფაქტორი. დედასამშობლოს პარტიის ყოფილი ლიდერი თურგუთ ოზალი აღნიშნავდა: „თურქთა ერთიანობა ემყარება იმას, რომ ყველანი თურქეთის რესპუბლიკის მოქალაქენი ვართ, ყველა, ვინც დაიბადა და ცხოვრობს ამ მიწაზე, პირველი და მეორე კატეგორიის ადამიანებად დაყოფის გარეშე, თურქეთის მოქალაქეა, მაგრამ ჩვენს ეროვნულ ერთიანობაში მთავარია ისლამი.“

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ოზალმა, ისლამისადმი თავისებური დამოკიდებულებით, მეჩეთებისა და სამლოცველოების ხშირი მონახულებით, მოსახლეობაში შექმნა იმიჯი ღრმად რელიგიური ადამიანისა, რომელიც ეთაყვანებოდა ისლამს. ამ ფაქტიდან გამომდინარე, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თურქეთში მოქმედი ისლამური გამოცემები, გაზეთი „ბუგიუნ“, ჟურნალი „ისლამი“, 1983 წლის წინასაარჩევნო კამპანიისას მოსახლეობას მოუწოდებდნენ ხმა მიეცათ თურგუთ ოზალის პარტიისათვის. თურგუთ ოზალს კარგი ურთიერთობები ჰქონდა ისლამური ორიენტაციის ორგანიზაციებთან. ის იყო რესპუბლიკური თურქეთის პირველი პრეზიდენტი, რომელმაც შეასრულა ჰაჯი. სწორედ მის სახელთანაა დაკავშირებული 80-იანი

ნლების თურქეთში – სალოცავების, მედრესეების⁴ და ყურანის შემსწავლელი სკოლების ზრდა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ის აღნიშნავდა: „ჩვენ ყველა აუცილებელ ზომას მივიღებთ დაწყებით და საშუალო სკოლებში რელიგიური აღზრდის განმტკიცებისათვის, რომლის გარეშეც წარმოუდგენელია მაღალი ზნეობა. ჩვენ არ ვთვლით, რომ ლაიციზმი ვერ ახერხებს ყოველივე ამას, მაგრამ სულიერი ფასეულობების, სინდისის თავისუფლებისათვის, რელიგიური რიტუალების და კულტურის შენარჩუნებისათვის ეს აუცილებელია.“ 80-იანი წლების ბოლოს, მისივე ძალისხმევით, მიიღეს კანონი „მკრეხელობის, ისლამისა და წმიდა წიგნის – ყურანის შეურაცხყოფის შესახებ, რომლითაც დამნაშავე ორწლიანი პატიმრობით ისჯებოდა. თურგუთ ოზალის და დედასამშობლოს პარტიის საქმიანობას უკავშირდება 1987 წელს ევროკავშირში სრული განწევრიანების განცხადების მომზადება და წარდგენა. ოზალის ლიბერალური ღონისძიებების გამოხატულებაა აგრეთვე, თურქეთის სისხლის სამართლის კოდექსის 141-ე, 142-ე და 163-ე მუხლების გაუქმება, რამაც საზღვარგარეთ გარიყულ თურქ კომუნისტებს სამშობლოში დაბრუნების საშუალება მისცა. 1987 წელს, თურგუთ ოზალის ხელშეწყობით მიიღეს გადაწყვეტილება პოლიტიკური აკრძალვების მოხსნის საკითხის რეფერენდუმის გზით გადაწყვეტის შესახებ. რომელზეც ხალხმა აკრძალვების მოხსნას მისცა ხმა, რითაც პოლიტიკური კონკურენცია გამძაფრდა და თანდათანობით დედასამშობლოს პარტიის რეიტინგმა ნელ-ნელა იკლო.

1987 წლის ამ მოვლენამ პოლიტიკური გამოცოცხლება გამოიწვია როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე პარტიებში. სულეიმან დემირელი სათავეში ჩაუდგა ჭეშმარიტი გზის პარტიას. პოლიტიკას დაუბრუნდა აგრეთვე ბიულენტ ეჯევითი, რომელმაც ორი წლით ადრე ჩამოაყალიბა ახალი მემარცხენე-დემოკრატიული პარტია (*Demokratik Sol Partisi*).

1985 წელს გაერთიანდა სოციალ-დემოკრატიული და სახალხო პარტიები. ახალმა პარტიამ მიიღო სოციალ-დემოკრა-

---

⁴ მედრესე — მუსლიმთა საშუალო ან უმაღლესი სასულიერო სასწავლებელი.

ტიული სახალხო პარტიის სახელწოდება, რომლის თავმჯდომარე გახდა ერდალ ინონუ. სულეიმან დემირელის და ქეშმარიტი გზის პარტიის პოლიტიკის მთავარი ამოცანა და სამიზნე გახდა თურგუთ ოზალის დედასამშობლოს პარტიის დისკრიმინაცია. აქვე უნდა აღინიშნოს ქეშმარიტი გზის პარტიის და მისი ლიდერის სულეიმან დემირელის დამოკიდებულება ისლამისადმი. ამ ფაქტთან დაკავშირებით საინტერესოა თურქი ისტორიკოსის, ალი ალთუნის მოსაზრება. ის თავის სტატიაში - „ქართული დიასპორა და ორი თურქეთი“ - ხმამაღლა საუბრობს იმაზე, რომ „თურქეთის რესპუბლიკის მეცხრე პრეზიდენტი სულეიმან დემირელი იმავე დროს იყო „ხალიფა“. პირველად ასეთი აზრი, კოალიციაში მყოფმა ისლამური პარტიის ერთ-ერთმა დეპუტატმა ისმაილ ქოროღლუმ წამოაყენა. ამ წინადადებას მემარჯვენე პოლიტიკურ წრეებში დადებითი რეაქცია მოჰყვა და ე. წ. ლიბერალურ-პოლიტიკურ წრეებშიც კი სერიოზული მსჯელობის საგანი გახდა. ცნობილი თურქი ჟურნალისტი მეჰმედ მარლისი, რომელიც ე. წ. ლიბერალ-დემოკრატთა თვალსაჩინო წარმომადგენლად ითვლებოდა, თურქულ გაზეთ „საბაჰში“ სულეიმან დემირელის ხალიფობაზე სერიოზულად მსჯელობდა.”

ზემოთ მოტანილი ფაქტების ანალიზი აჩვენებს, რომ დებულება სულეიმან დემირელის „ხალიფობაზე“ არ ემყარებოდა სრულ სინამდვილეს, ის უფრო ისლამის ერთგული შეიძლება ყოფილიყო, რომელმაც თავისი მმართველობის დროს ხელი შეუწყო მის ზრდასა და განვითარებას. აბსურდული იქნებოდა ვარაუდი, რომ მან რესპუბლიკურ თურქეთში კვლავინდებურად ხელი შეუწყო „ხალიფას“ ინსტიტუტის აღდგენას.

თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის სამინისტროს მიერ გამოცემულ წიგნში „თურქი ერის რაობა“, ცნობილი თურქი საზოგადო მოღვაწე და მეცნიერი შ. ბოზქურთი წერს: „პირველი სამხედრო გადატრიალება, რომელიც 1960 წელს მოხდა, საჭირო იყო ლაიცისტური რესპუბლიკის დასაცავად; მეორე გადატრიალება (1971) იყო რეპეტიცია რელიგიური ოპოზიციის კონტრევოლუციისა, ხოლო 1980 წელს, გარეშე ძალების ფარული მხარდაჭერით, განხორციელებული მესამე სახელმწიფო გადატრიალება „თურქეთის ისლამური რესპუბლიკის“ დაარსე-

ბით დამთავრდა“. აქვე დავსძენთ, რომ ამ სიტყვების ავტორი 90-იანი წლების მეორე ნახევარში იყო პრეზიდენტ სულეიმან დემირელის თანაშემწე.

თურქეთის ყოფილმა კულტურის მინისტრმა აჰმედ თანერ ქიშლალიმ, 80-იანი წლების ბოლოს თურქეთის პოლიტიკური პორტრეტი შემდეგნაირად დაახასიათა: „ხელში მწვანე დროშით – ძირს ლაიცისტური დიქტატურა, შარიათი უნდა დავამყაროთ.“ ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ირანის ტელევიზიისათვის სულეიმან დემირელის მიერ მიცემული ინტერვიუ, კითხვაზე: - ხომ არ ნიშნავს ისლამური კეთილდღეობის პარტიის მუნიციპალურ არჩევნებში გამარჯვება თურქი ხალხის მიერ ისლამიზმის მხარდაჭერას, რითაც თურქეთი უპირატესობას ისლამურ მმართველობას ანიჭებს. დემირელი პასუხობს: „საკითხის ამგვარი დასმა მართებული არ არის, თურქეთი ლაიცისტური ქვეყანაა და მუსლიმობა მართლაც კარგი რამ არის. თურქეთი არავის რწმენის საქმეში არ ერევა, ვისაც რა სურს ის ირწმუნოს, რელიგიის თავისუფლება ლაიციაზმით არის დაცული, ე. ი. მორწმუნის მიმართ არავის შეუძლია უპატივცემულობა გამოიჩინოს. თურქეთში არ არსებობს საზოგადოების დაყოფა მუსლიმად და არამუსლიმად, ჩვენს ქვეყანაში ყველა პოლიტიკური პარტია რელიგიისადმი შემწყნარებლურია და პატივს სცემს მას. ამიტომაც კითხვის ამგვარად დასმა არასწორია, რადგან მოსახლეობის 97,8% მუსლიმია, თურქეთში მოქმედი ყველა პარტია მუსლიმურია. ამიტომაც იმ პარტიებს შორის, რომლებიც თურქეთში მოქმედებენ, მარტო ერთი მუსლიმური პარტიის დასახელება შეცდომაა, რადგანაც, ლაიციაზმი მუსლიმობას არ ჰყოფს, არ აცალკევებს, არ განასხვავებს, იგი მას აერთიანებს და მისი დამცველია.“

სულეიმან დემირელის ეს მოსაზრება ბევრის მთქმელი და მიმანიშნებელია. 80-იან წლებში თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ისლამის ზრდა შემთხვევითი მოვლენა კი არ იყო, არამედ თანამედროვე თურქეთში, კარგად მოფიქრებული, გააზრებული და მიზანმიმართული პროცესის შედეგია.

სწორედ 80-იანი წლების ბოლოს და 90-იანი წლების დასაწყისში რესპუბლიკური თურქეთის ოფიციალური იდეოლოგია გახდა „თურქულ-ისლამური სინთეზი.“

ამ საკითხთან დაკავშირებით, აღნიშვნის ღირსია ცნობილი თურქი თეოლოგის ფეთჰულაჰ გიულენის შეხედულება და მოსაზრება.

გიულენი სახელმწიფოს ძლიერებას, წინსვლას და მის მომავალს ხედავს ახალგაზრდობის აღზრდასა და განათლებაში. მისი აზრით: „სახელმწიფოს უნდა ჰყავდეს ნიჭიერი, ჭკვიანი და გონიერი ოქროს თაობა. მისი უმთავრესი მიზანია მშვიდობიანი თანაცხოვრება და განსხვავებული აზრის პატივისცემა და ტოლერანტობის პრინციპების აღიარება.“

თურგუთ ოზალის მთავრობამ კარგად გაითავისა ახალი პოლიტიკური პარტიების გააქტიურება და გადაწყვიტა 1987 წლის მეორე ნახევარში ჩაეტარებინა ვადამდელი საპარლამენტო არჩევნები. გარდა ამისა, ცვლილებები შეიტანეს კანონში პოლიტიკური პარტიების შესახებ, რომლითაც საარჩევნო ბარიერი 10%-მდე გაიზარდა, რაც დედასამშობლოს პარტიას დამატებით უპირატესობას ანიჭებდა, თუმცა 1987 წლის არჩევნებმა დაადასტურა, რომ დედასამშობლოს პარტიის ავტორიტეტი საკმაოდ დაწეული იყო. მართალია, პარტიამ 36% კვლავ მოიპოვა, მაგრამ ეს წინა შედეგთან შედარებით საკმაოდ დაბალი მაჩვენებელი იყო. თანაც გაიზარდა კონკურენტი პარტიების ხმები, კერძოდ, ინონუს პარტიამ ხმების 24,8%, ხოლო ჭეშმარიტი გზის პარტიამ მიიღო ხმების 8,5% და შესაბამისად, საპარლამენტო მანდატები ვერ მოიპოვა.

1988 წელს ოზალზე მონყობილი ტერაქტის შემდეგ მისი ავტორიტეტი თითქოსდა ამაღლდა, მაგრამ 1989 წლის ადგილობრივმა არჩევნებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა დედასამშობლოს პარტიის უკუსვლა. ამ არჩევნებში პირველ ადგილზე 28%-ით გავიდა სოციალ-დემოკრატიული სახალხო პარტია, 25,6%-ით მეორე ადგილზე გავიდა ჭეშმარიტი გზის პარტია, ხოლო დედასამშობლოს პარტიამ მხოლოდ ხმების 22% მოიპოვა.

წარუმატებლობის მიუხედავად, ოზალმა განაგრძო პრემიერ-მინისტრის თანამდებობაზე მუშაობა. უფრო მეტიც, განაცხადა, რომ წლის ბოლოსათვის დაგეგმილ პრეზიდენტს არჩევნებში მიიღებდა მონაწილეობას. ამ გადაწყვეტილებას ოპოზიციური ნაწილი დაუპირისპირდა, თუმცა, თურგუთ ოზალი მხოლოდ საკუთარი პარტიის ხმებით 1989 წლის 9 ნოემბერს პრეზიდენტის სავარძელს დაეუფლა. ეს იყო თურქეთში მეორე შემთხვევა, როდესაც პრეზიდენტად სამოქალაქო პირი აირჩიეს. ექვსი წინა პრეზიდენტი სამხედრო პირი იყო.

თურგუთ ოზალის პრეზიდენტად არჩევამ პარტიაში ადრევე დაწყებული ლიდერობისათვის ბრძოლა კიდევ უფრო გაამძაფრა. შიდაპოლიტიკური დაპირისპირების განმუხტვისათვის ოზალმა პარტიის ყველაზე ნეიტრალური წევრი, იმდროინდელი ეროვნული კრების თავმჯდომარე, ილდირიმ აქბულუთი პრემიერ-მინისტრის თანამდებობაზე დანიშნა. თუმცა, ამ გადაწყვეტილებამ პარტიულ დაჯგუფებებს შორის დაპირისპირებები ვერ განმუხტა. პრეზიდენტის არჩევნებიდან მცირე ხნის შემდეგ, პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი (თავმჯდომარის მოადგილე) მესუთ ილმაზი, იმისათვის, რომ ლიდერობისათვის ბრძოლაში საკუთარი პოზიციები განემტკიცებინა, გადადგა საგარეო საქმეთა მინისტრობიდან და მთლიანად პარტიულ საქმიანობაში ჩაერთო და 90-იანი წლების დასაწყისში დედასამშობლოს პარტიის თავმჯდომარე გახდა.

80 -იანი წლების ბოლოს, თ. ოზალმა არჩეული კურსიდან გადახვევა და ლიბერალური პრინციპებისაკენ მიმართული პოლიტიკის გატარება დაიწყო. კერძოდ, გააუქმეს სისხლის სამართლის 141-ე, 142-ე და 163-ე მუხლები, რომლებიც გამოიყენებოდა სოციალისტური და რელიგიური აზროვნების ორგანიზაციათა ჩამოყალიბების და ქურთული ენის აკრძალვისათვის. გარდა ამისა, მიიღეს ლიბერალიზაციისათვის გამიზნული რეფორმათა პაკეტი, რომელმაც კონსერვატორებისა და სამხედროების დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია და რომელიც 80-იანი წლების მეორე ნახევრის თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ერთ-ერთი აქტუალური საკითხი იყო.

როგორც ვხედავთ, 80-იანი წლების თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და თურქი ერის აზროვნებაში, მომზადდა ისლამისადმი სერიოზული სულიერი ბაზა. ამიტომაც შემთხვევითი არ იყო მათი წარმატებები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა 90-იან წლებში.

ეკონომიკური მდგომარეობა

XX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში თურქეთში სრული განუკითხაობა და ანარქია სუფევდა. ბიუჯეტის ქრონიკულმა დეფიციტმა, უზარმაზარმა შიდა და საგარეო ვალმა, დასავლეთ ევროპის მაღალგანვითარებულ ქვეყნებთან ვაჭრობაში უარყოფითმა ბალანსმა და მაღალმა ინფლაციამ ქვეყანა ფინანსურ-ეკონომიკური დისბალანსისა და მძიმე პოლიტიკური კრიზისის წინაშე დააყენა. თურქეთი წარმოადგენდა გარე სამყაროსაგან იზოლირებულ, ჩამორჩენილ, მხოლოდ იმპორტზე ორიენტირებულ აგრარულ ქვეყანას.

მინისტრთა კაბინეტის შერყეულმა პოზიციამ ნეგატიური ზეგავლენა იქონია თურქეთის საერთაშორისო რეიტინგზე, რაც თავისთავად ართულებდა ქვეყანაში არსებულ ისედაც მძიმე, კრიზისულ ვითარებას. მოსახლეობის 40% უმუშევარი იყო. ქალაქებში თარეშობდნენ ბოროტმოქმედთა დაჯგუფებები. თურქეთი აღმოჩნდა გაბმული ულტრა-მემარჯვენე ტერორიზმის ქსელში. ორი წლის განმავლობაში (1978-1980 წწ.) თურქეთის დიდ ქალაქებში მოიკლა 5.000 - ზე მეტი, ხოლო დაზარალდა 14.000 ადამიანი.

1980 წლის 24 იანვარს, თურქეთმა დაამტკიცა თურგუთ ოზალის მიერ მომზადებული, საბაზრო ეკონომიკაზე დამყარებული, „ეკონომიკური მოდერნიზაციის პროგრამა“, რომელმაც რამდენიმე წელში საოცრად შეცვალა თურქული საზოგადოების გარეგანი სახე. სწორედ ამის გამო უწოდეს თურგუთ ოზალს ე. წ. „გარდაქმნების მამა.“

ოზალის ხელისუფლება აქტიურად ატარებდა უცხოური კაპიტალის მოზიდვის პოლიტიკას. მკვეთრად იქნა შემცირებულ ფასები საქონლის იმპორტზე: 100%-დან 40%-მდე პირველადი მოხმარების საქონელზე; 80%-დან 20%-მდე ნახევარფაბ-

რიკატებზე და ბოლოს 50%-დან 10%-მდე ნედლეულზე. მნიშვნელოვნად გაიზარდა ქვეყნის ეკონომიკაში დაბანდებული უცხოური კაპიტალის ოდენობა. გარდა ამისა, მათ იზიდავდა თურქეთის უაღრესად ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური ადგილმდებარეობა, განლაგებული, როგორც ხშირად ამბობენ, ხიდზე ევროპასა და აზიას შორის (აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის).

ახალი თურქული ლირა

1984 წლის იანვარში თ. ოზალმა მიმართა ხალხს ერთობ უცნაური განცხადებით, რომელშიც ნათქვამი იყო: „ალაჰმა არ დაასაჩუქრა ჩვენი მინა-წყალი ნავთობით, ამიტომ ჩვენ მოგვიწევს ბევრი მუშაობა, რათა გავიდეთ თანამედროვე მსოფლიოს არენაზე.“

ამავე დროს, აღსანიშნავია, ის გარემოებაც, რომ იგი არ მაღავედა ქვეყანაში შექმნილ რთულ ვითარებას და არ აძლევდა ხალხს ზღაპრულ დაპირებებს. პირიქით, იგი აფრთხილებდა მათ, რომ მომავალი ხუთი წელი ყველაზე რთული იქნებოდა თურქეთის ისტორიაში. ამით მას სურდა ხალხის ნდობის მოპოვება, რაც ოზალმა თავისი ხალხისაგან მიიღო კიდევც.

პრემიერ-მინისტრი მტკიცედ იყო დარწმუნებული, რომ ნებისმიერი ცვლილება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უნდა დაეწყოს ეკონომიკური განახლებით. „სანამ ეკონომიკა ძლიერია, ქვეყნის ყველა პრობლემა გადაწყვეტილია, - ამბობდა იგი - ხოლო, თუ ეკონომიკა სუსტია და საზოგადოებაში გაბატონებულია ანარქია, ვერცერთი პრობლემის გადაწყვეტა ვერ მოხერხდება. თურქეთი ცხოვრობდა ეკონომიკური ანარქიის პირობებში 1930-დან 1980 წლამდე, მანამ, სანამ ჩვენ არ მივიღეთ გადაწყვეტილება, მიგვეღწია დასავლეთ ევროპული ქვეყნების სტანდარტებამდე, ცხოვრების დონემდე და დაგვემკვიდრებინა ადგილი ინდუსტრიული თვალსაზრისით მაღალგანვითარებულ ქვეყნებს შორის.“

თ. ოზალის მთავრობა ქვეყნის ეკონომიკის გაჯანსაღებით ცდილობდა: „თურქეთის გადაქცევას ე. წ. ახლო აღმოსავლეთის

იაპონიად“. „მე ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ XXI საუკუნის დასაწყისში თურქეთი შეევა მსოფლიოს ყველაზე განვითარებული ქვეყნების რიცხვში,“ - აცხადებდა თ. ოზალი.

თ. ოზალის დროს დაიწყო თურქეთის ორიენტირება თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე. პრემიერ-მინისტრი აღნიშნავდა: „მე ვხელმძღვანელობ შემდეგი პრინციპით, აუცილებელია, ბოლომდე გამოირიცხოს ყოველგვარი აკრძალვა და ეკონომიკა გათავისუფლდეს ცენტრალიზირებული მმართველობისაგან, მხოლოდ ასე შეიძლება მიეცეს ინიციატივა თავისუფლებას, რომლის გარეშეც სოფლის მეურნეობის დინამიური განვითარება უბრალოდ წარმოუდგენელია“.

პრინციპში, თურქეთის ეკონომიკური განვითარების რეცეპტში არაფერია ორიგინალური. ეს სოფლის მეურნეობის განვითარების ჩვეულებრივი კაპიტალისტური სქემაა, რომელიც წარმატებით იქნა აპრობირებული მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში. თ. ოზალის ე. წ. „ოზალის მოდელის“ ძირითად პრინციპებს შემდეგნაირად აყალიბებს თურქეთის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი - ილდირიმ აქბულუთი: „1980 წ. თურქეთმა მიიღო თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე დამყარებული ეკონომიკური მოდერნიზაციის პროგრამა. ყოველივე ზემოხსენებული კი, ნიშნავდა ეკონომიკის სახელმწიფო ცენტრალიზებული რეგულირების განსაზღვრას, კერძო სექტორის სტიმულირებას, მცირე საწარმოების ფორმირების პროცესის დაჩქარებას, წამყვანი დასავლური ტექნოლოგიების ათვისებას, მსოფლიოს წამყვან ინდუსტრიულ ქვეყნებთან კოოპერაციისა და ინტეგრაციის გაფართოებას.“

სტამბოლი

აღსანიშნავია, რომ თურქეთის ხელისუფლებამ უარი თქვა ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ჩარევის პოლიტიკაზე, რასაც აკეთებდა ბოლო 50 წლის განმავლობაში.

XX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისიდან დაიწყო მცირე და საშუალო სახელმწიფო საწარმოე-

ბის პრივატიზაციის პროცესი. აუქციონზე გაიყიდა მთელი რიგი სახელმწიფო კორპორაციების აქციები. წარსულში წამგებიანი სანარმოები რენტაბელური გახდა. თ. ოზალი ამტკიცებდა, რომ როგორი მთავრობაც არ უნდა მოვიდეს ხელისუფლების სათავეში, თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკა ქვეყანაში სამუდამოდ დარჩება. რადიკალურმა რეფორმებმა სოფლის მეურნეობაში, დადებითი შედეგები გამოიღო და თურქეთმა ძალიან მალე დაიბრუნა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში საპატიო ადგილი. ქვეყანა იქცა პარკოსანი კულტურების უდიდეს ექსპორტიორად მსოფლიოში. მას უკვე შეეძლო არამარტო საკუთარი თავის გამოკვება, არამედ მეზობელ ქვეყნებში - ქერის, ჭვავის, ხორბლისა თუ სხვა მცენარეული კულტურების ექსპორტირება.

მნიშვნელოვანი რეფორმები განხორციელდა მაკროეკონომიკურ და საფინანსო სექტორშიც. ოზალმა გააუქმა დადგენილება თურქული ლირის შეუცვლელი კურსის შესახებ, რომელიც საგრძნობლად ამახინჯებდა რეალურ წარმოდგენას მის შესაძლებლობებზე და ხშირ შემთხვევებში მიჰყავდა სავალუტო სპეკულაციებამდე. დაამყარა რა ქვეყანაში ლირის მცოცავი კურსი, ოზალმა განახორციელა მძლავრი იერიში შავ ბაზარზე და ამით გადაკეტა ადგილობრივი მაფიოზური კლანებისა და სინდიკატების გამდიდრების გზები, საიდანაც მოედინებოდა მილიარდობით თურქული ლირა. ამიერიდან ის თანხები გადავიდა სახელმწიფო ხაზინაში. ეს მილიარდები არ ნაწილდებოდა ზედა ეშელონებში, როგორც ხშირ შემთხვევაში ხდებოდა ხოლმე და არ იხარჯებოდა არამიზნობრივად. ზემოხსენებული თანხებით ეტაპობრივად იქნა ათვისებული დასავლური ტექნოლოგიები, უმჯობესდებოდა ქვეყნის სახმელეთო, სარკინიგზო და საზღვაო ინფრასტრუქტურა. ყოველივე ეს კეთდებოდა მიზანდასახულად. ერთი სიტყვით, თურქეთის ხელისუფლების სათავეში აღმოჩნდნენ არა დროებითი, არამედ საკუთარი ერის ბედით შენუხებული პოლიტიკური მოღვაწეები. ყოველ შემხვევაში ასეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა გარედან შეხედვისას.

სახელმწიფო თანდათან გარდაიქმნა გონიერ კოორდინატორად. თურქული ლირა 1988 წლის აგვისტოდან იქცა თავისუფლად კონვერტირებად ვალუტად. შიდა სავაჭრო ბალანსი, 160

რესპუბლიკის არსებობის მანძილზე, პირველად იქნა, დაყვანილი დადებით მაჩვენებლამდე. თურქეთის მეგაპოლისები, უმეტესწილად კი ქ. სტამბოლი, იქცა ერთ უზარმაზარ ვიტრინად და ეროვნული წარმოების საქონლის მრავალფეროვანი ასორტიმენტის ბაზრად. მსოფლიოს თითქმის ყველა კუთხიდან თურქეთში შემოდის ხარისხიანი საქონელი. მრავალრიცხოვან ტურისტებს ამიერიდან იზიდავდა არა მხოლოდ კაპადოკიის, ეფესის და ბიზანტიის იმპერიის უძველესი ისტორიული ძეგლები, არამედ შედარებით იაფი თურქული საქონელი. თურქეთში ხშირად ხუმრობდნენ: „ადრე ჩვენთან ჩამოდოდნენ ორი ჩანთით, ხოლო მიდიოდნენ ერთით, ახლა კი პირიქით ხდება,“ ეს ხუმრობა, გარკვეულწილად შეესაბამება სინამდვილეს.

XX საუკუნის 80-იან წლებში, თურქეთში კოორდინირებული ეკონომიკური პოლიტიკის თვალსაჩინო შედეგს წარმოადგენდა თავისუფალი ეკონომიკური ზონების პროექტი, ე. წ. „თეზი“.

თ. ოზალმა, თურქეთში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების ფორმირების საკითხი ხელისუფლების წინაშე ჯერ კიდევ ადრეულ წლებში დააყენა. მას აღნიშნული პროექტის განხორციელების აუცილებლობის მტკიცება მოუწია თურქეთის სახელმწიფო აპარატის, თურქეთის საგადასახადო და საბაჟო დეპარტამენტების წარმომადგენლებთან, გავლენიან მინისტრებთან და სხვა მაღალი სახელმწიფო-პოლიტიკური თანამდებობის პირებთან, რომლებიც ეწინააღმდეგებოდნენ „თეზის“. პროექტის განხორციელებას იმ მოტივით, რომ იგი თითქოს იქცეოდა ქვეყნის ეკონომიკაში უცხოური კაპიტალის შემოდინების პლაცდარმად. მიუხედავად ამისა, ოზალის ენთუზიაზმმა დადებითი შედეგი გამოიღო. თურქეთში 1985 წლის 6 ივნისს ძალაში შევიდა კანონი № 3218 „თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შესახებ“.

1988 წლის მარტში, გაიხსნა პირველი ასეთი ზონა - ქ. მერსინში, ხმელთაშუაზღვის პირას, შემდეგ თავისუფალი ეკონომიკური ზონები გაჩნდა: ანტალიაში, იზმირში, ტრაპიზონსა და სტამბულში (ათათურქის სახელობის აეროპორტში). მცირე

ხნის შემდეგ ზუსტად განისაზღვრა ადანა-იუმურთალიქის, სტამბულ-თრაქიის, ზონგულდაკ-ფილუროსის, მარდინის, აღმოსავლეთ ანატოლიის თავისუფალი ეკონომიკური ზონები, რომლებიც განლაგებულია 370 ათასი ჰექტარის ტერიტორიაზე და მათში მოქმედებს 300 -ზე მეტი თურქული და უცხოური ფირმა. თავისუფალი ეკონომიკური ზონების იმდროინდელი გენერალური დირექტორი - იალჩინ ალაბეიოღლუ აღნიშნავდა: „თურქეთის მთელი ეკონომიკური პოლიტიკა ორიენტირებულია ექსპორტზე და ამ საქმეში უზარმაზარი წვლილი შეაქვთ თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებს.“ 1994 წლის 4 ოქტომბრისათვის ზემოხსენებულ თავისუფალ ზონაში ვაჭრობის საერთო მოცულობამ გადააჭარბა 4,3 მილიარდ აშშ დოლარს, რაც 1.586 მილიარდით მეტია 1991 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელთან შედარებით. იგი გაიზარდა თითქმის 99%-ით.

თურქეთის გეოპოლიტიკური ადგილმდებარეობა მას აძლევს ურთიერთობების დამყარების ბრწყინვალე შესაძლებლობას როგორც ევროკავშირის შემადგენლობაში შემავალ სახელმწიფოებთან, ასევე პოსტ-საბჭოური სივრცის რესპუბლიკებთან, ცენტრალური აზიის თურქულენოვან სახელმწიფოებთან და ა.შ.

რა სარგებელს ნახულობს აქედან თურქეთი? აღნიშნულ კითხვაზე ასე პასუხობს კაატენსერი - იზმირის თავისუფალი ეკონომიკური ზონის გენერალური დირექტორი: „ჩვენ პრაქტიკულად უფასოდ ვიღებთ, უახლეს დასავლურ ტექნიკას, ვხსნით ახალ რეზერვუარებს თურქული საქონლის ექსპორტირებისათვის და რაც მთავარია, „თეზის“ განლაგების ადგილებში მკვეთრად ეცემა უმუშევრობის დონე.“ კაატენსერის მტკიცებით 72.000 სამუშაო ადგილი იქნა უზრუნველყოფილი ქ. იზმირში „თეზის“ გახსნითა და ამოქმედებით. „თეზის“ ჩამოყალიბება და განვითარება მიმდინარეობდა-„BUILD-OPERATE AND TRANSFER“-ის პროექტის ფარგლებში. აღნიშნული მოდელის მიხედვით, ანტალიისა და მერსინის თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებში თურქეთის ხელისუფლება უზრუნველყოფდა ტერიტორიის გამოყოფასა და ინფრასტრუქტურის განვითარებას.

თურქეთის თავისუფალ ზონებში არსებობდა რიგი პრივილეგიებისა, რომლებიც, ფაქტობრივად, უზრუნველყოფდნენ დინამიკურ მუშაობას.

თურქეთის ეკონომიკურმა განვითარებამ ხელი შეუწყო საგარეო ვაჭრობის სწრაფ ზრდას. 1980 წელს საგარეო ვაჭრობის ტვირთბრუნვა შეადგენდა 7,3 მილიარდ დოლარს, 1987 წელს მან მიაღწია 24,4 მილიარდ დოლარს, ხოლო 1995 წელს ის 40 მილიარდ დოლარამდე გაიზარდა.

თურქეთის ექსპორტის სტრუქტურაში მოხდა რადიკალური ცვლილებები: თუ 1980 წელს სამრეწველო საქონლის ხვედრითი წილი შეადგენდა 41%, 1987 წელს 82%, ხოლო 1995 წლისათვის მან მიაღწია 97%-ს.

XX საუკუნის 80-90 - იან წლებში, თურქეთში ნაციონალური ექსპორტის წილი 2,9 მილიარდიდან - 14,7 მილიარდამდე გაიზარდა.

არსებითად გაუმჯობესდა თურქეთის ურთიერთობა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებთან. საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა (IMF), ჯერ კიდევ 1980 წელს, როდესაც თ. ოზალი გახლდათ ს. დემირელის ხელისუფლების წარმომადგენელი, აღიარა მისი პერსპექტიული რეფორმები და მწვანე შუქი მისცა დასავლურ კრედიტებს. 1981 წლის იანვარში, თ. ოზალი მოახერხა დიდი სახელმწიფოებრივი ვალის რესტრუქტურირება, რომელიც იმ დროისათვის 3,2 მილიარდ დოლარს შეადგენდა. თურქეთში ღიმილით იხსენებდნენ იმ პერიოდს, როდესაც ლუქსემბურგმა ქვეყანას 1 მილიონი დოლარის კრედიტი გამოუყო. მართლაც, დღევანდელი ვერ შეედრება 70-იანი წლების დასაწყისს, როდესაც ქვეყანა პარალიზებული იყო საგადასახადო ბალანსის დარღვევის გამო.

თუ ადრე თურქეთს უცხოური კრედიტების ვალი ჰქონდა, ეკონომიკური რეფორმების შედეგად, მან დაფარა ეს და დააგროვა ოქროს რეზერვის სოლიდური მარაგი, რომელმაც 1997 წლისათვის შეადგინა 20 მილიარდი დოლარი. დღეისათვის თურქეთს საშუალება აქვს თვითონ განსაზღვროს, თუ ვინ და რა პირობებში გამოუყოფს მას კრედიტს.

თურქეთი, ქვეყნის ეკონომიკის არქიტექტორად ნოდებუ-
ლი ოზალის დროს, გახდა ერთ-ერთი დინამიკურად განვითარე-
ბული და გადამხდელუნარიანი ქვეყანა, მაგრამ მთავარი მიღწე-
ვა მაინც იყო ის, რომ ოზალის დროს კარდინალური ცვლილება
მოხდა თურქეთის საზოგადოების მსოფლმხედველობაში.

თ. ოზალი ტელე-რადიომაუწყებლობის პირდაპირ ეთერში
ანარმოებდა ქვეყანაში მიმდინარე ფართომასშტაბიანი ეკონო-
მიკური განვითარების პროპაგანდას.

ოზალის მიერ წარმოებული ეკონომიკური პროპაგანდის
წყალობით, რიგითმა თურქმა ირწმუნა თავისი შესაძლებლობე-
ბი. ირწმუნა ის, რომ ნაყოფიერი შრომის შედეგად, მას შესწევდა
უნარი გამხდარიყო მატერიალური თვალსაზრისით უზრუნველ-
ყოფილი და, შესაბამისად, საზოგადოებაში პატივსაცემი და მი-
ღებული ადამიანი. ფაქტობრივად, ოზალის რეფორმებმა ბოლო
მოუღო გარკვეულ „არასრულფასოვნების კომპლექსს“, რომ-
ლითაც თურქული საზოგადოების ძირითადი ნაწილი იყო დაა-
ვადებული. პრეზიდენტს გააჩნდა სრული მორალური უფლება
განეცხადებინა: „1980 წლამდე თურქეთში ამბობდნენ - ჩვენ არ
შეგვწევს უნარი ნორმალური სამეწარმეო საქმიანობისათვის,
ეს შეუძლიათ მხოლოდ ევროპელებსა და ამერიკელებს. ამიერი-
დან ასეთი განწყობა უკვალოდ გაქრა.“ სწორედ, ეკონომიკური
განახლების საფუძველზე ქვეყანამ დაიბრუნა თავისი ეროვნუ-
ლი ღირსება.

ბოლო ათი წლის განმავლობაში თურქეთი საკმაოდ დანი-
ნაურდა მრეწველობის განვითარებაში. იმჟამად, თურქეთი შე-
დიოდა მსოფლიოში ეკონომიკურად ყველაზე დინამიკურად
განვითარებულ ქვეყანათა ათეულში.

ეკონომიკური ზრდის ტემპი 1987 წელს შეადგენდა 5,8%,
ხოლო 1997 წელს მან მიაღწია 10%-ს.

მნიშვნელოვნად გაიზარდა თურქეთში ჩამოსულ ტურის-
ტთა რიცხვი. 1997 წელს მან 9,7 მილიონს მიაღწია. ტურიზმიდან
ყოველწლიური შემოსავალი თურქეთში 7,5 მილიარდ დოლარს
შეადგენდა.

ყოველივე ზემოხსენებულის მიუხედავად, ქვეყანაში არსებობდა მოსახლეობის გარკვეული კატეგორია, რომლებიც ოზალისა და მისი გუნდის შეხედულებებს არ იზიარებდა.

XX საუკუნის 80-90 - იან წლებში თურქეთს ძალზე აწუხებდა უმუშევრობის პრობლემა. წლების განმავლობაში უმუშევართა რიცხვი შეადგენდა 8-16%-ს. ქვეყანაში შეიმჩნეოდა ინფლაციის მაღალი დონე. მაგალითად, 1980–1983 წლებში ინფლაცია შეადგენდა 31,3%-ს. 1983-1991 წლებში - 49%-ს, 1991-1997 წლებში 85,5%-ს. ოპტიმისტი ოზალი ყოველივე ამას ხსნიდა იმით, რომ თურქეთის სახელმწიფო ჩქარი ტემპით ვითარდებოდა. იგი თვლიდა ინფლაციას ჩამორჩენილობის გადალახვის პროცესის გარდაუვალ ასპექტად, მაგრამ სხვაგვარად ფიქრობდა თურქეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი. ინფლაციასთან ქვეყნის ხელმძღვანელობის უშედეგო ბრძოლა შემდგომში გახდა მთავარი მიზეზი ამომრჩევლების უნდობლობისა თურქეთის VIII პრეზიდენტის მიერ ქ. მალათიაში ჩამოყალიბებული დედასამშობლოს პარტიის (ANAP) მიმართ, რის შედეგადაც, 1989 წლის ნოემბერს თურქეთში ჩატარებულ საპარლამენტო არჩევნებში ამ პარტიამ დათმო თავისი პოზიციები.

მიუხედავად უარყოფითი მხარეებისა, თურქეთის ეკონომიკამ დიდ წარმატებებს მიაღწია. თურქეთი აგრარულ - ინდუსტრიული ქვეყნიდან გადაიქცა ინდუსტრიულ - აგრარულ ქვეყნად. იგი თავისი განვითარების დონით გაუტოლდა სამხრეთ - აღმოსავლეთ აზიისა და შორეული აღმოსავლეთის ახალ ინდუსტრიულ სახელმწიფოებს.

საკონტროლო კითხვები:

- 1) დაახასიათეთ თურქეთის საშინაო პოლიტიკური მდგომარეობა XX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი წლების დასაწყისში;
- 2) ახსენით, რა როლი შეასრულეს სამხედროებმა 80-იანი წლების სახელმწიფო გადატრიალებაში;

- 3) დაასახელეთ თურქეთში XX საუკუნის 80-იან წლებში აღმოცენებული პოლიტიკური პარტიები;
- 4) როგორ წამოუდგენია ფ. გიულენს ქვეყნის ოფიციალურ იდეოლოგიაში თურქულ-ისლამური სინთეზის ფონზე რესპუბლიკური თურქეთის მომავალი?;
- 5) რა ადგილი ეკავა ს. დემირელისა და თ. ოზალის პოლიტიკაში ისლამის საკითხს?
- 6) დაახასიათეთ თურქეთის ეკონომიკური მდგომარეობა XX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში;
- 7) ახსენით, რა როლი მიუძღვის თურგუთ ოზალს 80-90 იანი წლების თურქეთის ეკონომიკურ განვითარებაში;
- 8) რა როლი უკავია თურქეთის ეკონომიკურ პოლიტიკაში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის საკითხს.

პრაქტიკული დავალება:

1. გააანალიზეთ XX საუკუნის 80-იანი წლების თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი საკითხები.
2. გააანალიზეთ XX საუკუნის 80-90- იანი წლების თურქეთის ეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი საკითხები.

გამოყენებული ლიტერატურა და ვებგვერდები:

1. ბატიაშვილი ზ., არმიის ადგილი და როლი თურქეთის რესპუბლიკაში (1923-2000 წლებში), (საკანდიდატო დისერტაცია). თბილისი, 2003.
2. ბატიაშვილი ზ., თურქეთის შეიარაღებული ძალები, თბილისი, 2000.
3. თურქეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია, თურქულიდან თარგმნა და გამოსაცემად მოამზადა გიორგი სორდიაშ, თბილისი, 2000.

4. ლებანიძე ტ., თურქეთის შიდა პოლიტიკა 1945–1980 წლებში და პოლიტიკური პარტიები, თბილისი, 2003.
5. ლებანიძე ტ., თურქეთის პოლიტიკური პარტიების ისტორიული მიმოხილვა, თბილისი, 2011.
6. მაჩიტაძე ელ., არმიის როლი თურქეთის საზოგადოებრივ პოლიტიკურ ცხოვრებაში მე-20 საუკუნის 60-80 - იან წლებში, ორიენტალისტური ძიებანი, II, თბილისი, 1996.
7. მაჩიტაძე ელ., 1980 წლის 12 სექტემბრის სამხედრო გადატრიალება თურქეთში, ისტორიულ–პოლიტიკური ძიებანი, კრებული I, თბილისი, 1993.
8. მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები, ბათუმი, 2000.
9. სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია, თბილისი, 2007.
10. სანიკიძე გ., ალასანია გ., გელოვანი ნ., ახლო აღმოსავლეთის ისტორია და მისი ურთიერთობა სამხრეთ კავკასიასთან (XIX ს.–XXI ს.–ის დასაწყისი), თბილისი, 2011.
11. Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А. Очерки истории Турции. Москва, 1983.
12. Данилов В.И., Политическая борьба в Турции. Москва, Наука, 1985.
13. Данилов В.И., Турция 80-х: от военного режима до «ограниченной демократии». Москва, Наука, 1991.
14. Киреев Н.Г., Борьба с террором в Турции. Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке (сборник статей). Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. Академия геополитики и безопасности. Москва, 2001.
15. Шувалова Н.Б., Турция XX век (сборник обзоров). Москва, 2002.
16. Ahmet Akcül, „Dünyanın Değişimi ve Erbakan Dervimi,~ İstanbul. 1995.
17. Akşit N., „Milli Tarih,“ с. II. İstanbul, 1993.
18. Bilge. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Kış 7. Ankara, 1999.

19. Bodgener D., Ankara's pipe dreams come true. Meed, 22 April 1994.
20. Erbil Tuşalp., Şeriatı beklerken. İstanbul, 1996.
21. Türkiye Tarihi, № 5, Bugünkü Türkiye(1980-2003), İstanbul, 2005.
22. Ozal's interview with Die, Welt. 23 August 1990.
23. Özek Ç., Devlet ve dm. İstanbul: A.U.Yoyinlari, 1982.
24. Refah partisi program!. Ankara, 1983.
25. www.Türkiye Büyük Millet Meclisi. org.tr
26. www.turkishdailynews.com.tr
27. www.iimes.ru.
28. www.akparti.org.tr
29. www.chp.org.tr
30. www.mhp.org.tr
31. www.dyp.org.tr
32. www.anap.org.tr
33. www.dp.org.tr
34. www.bbp.org.tr